मुसहर समुदायको वातावरणीय तथा व्यक्तिगत सरसफाई सम्बन्धी अवस्था

प्रस्तुत कर्त्ता

नाम : लिलावत्ती चौधरी

परीक्षा रोल नं. : २१८००७८/२०७०

त्रि.वि.वि.दर्त्ता नं. : ९-२-७३७-८६-२००८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र संकाय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा

विषय कोड नं. (५९८) को आंशिक पाठ्यभार पूरा गर्न तयार पारिएको एक शोधपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षा शास्त्र संङ्काय

जनता बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षा विभाग

इटहरी, सुनसरी

२०७४

घोषणा पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकायतर्फ स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा विषयको आंशिक पाठ्यभार पुरा गर्न तयार पारिएको यो एक शोधपत्र हो । यसका लागि सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिका वार्ड नं. २२ को मुसहर समुदायको वातावरणीय तथा व्यक्तिगत सरसफाई बारेमा १०५ घरपरिवारमा अध्ययन गरी प्राप्त विवरणहरुलाई आधार मानी शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

यस शीर्षकमा अध्ययनबाट जती जानकारी तथा तथ्याङ्कहरु यस शोधपत्रमा उल्लेख गरिएको छ । ती सबै तथ्य र तथ्याङ्कहरु मेरो आफ्नै अध्ययन, अनुसन्धान र व्यक्तिगत प्रयासको प्रतिफल हो । यो अध्ययन नविन किसिमको अध्ययन हो । जसमा समुदायका उत्तरदाताहरुसँगको प्रत्यक्ष अन्तक्रियाबाट प्राप्त जानकारीहरुलाई व्याख्या तथा विश्लेषण गरी उल्लेख गरिएको घोषणा गर्दछु ।

लिलावत्ती चौधरी

सारसंक्षेप

सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिका वार्ड नं. २२ को मुसहर समुदायको वातावरणीय तथा व्यक्तिगत सरसफाईको अवस्था सम्बन्धी गरिएको अध्ययन एक स्थलगत अध्ययन हो ।

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्यका रुपमा वातावरणीय सरसफाईको स्थिति पत्ता लगाउने, समुदायमा रहेका मानिसहरुको व्यक्तिगत सरसफाईको स्थिति पत्ता लगाउने र समुदायका मानिसहरुको स्वास्थ्य र वातावरणीय सरसफाई सम्बन्धी ज्ञानको स्तर र व्यवहारको पहिचान गर्ने रहेको छ । यस अध्ययनमा वर्णनात्मक अध्ययन विधि प्रयोग गर्नुका साथै सम्भावनारहित नमुना छनौट विधि अन्तर्गतको उद्देश्यपूर्ण नमुना छनौट विधिद्धारा १०५ घरपरिवार जनसंख्यालाई अध्ययन नमुना जनसंख्याको रुपमा लिइएको छ । यस अध्ययनमा सुचना तथा जानकारीहरु सङ्कलन गर्न संरचित अन्तरवार्ता सूची तयार पारी प्रत्यक्ष भेटघाटद्धारा आवश्यक जानकारी लिइएको छ । प्राप्त जानकारीहरुलाई अध्ययनको उद्देश्य र प्राप्त भएको तथ्याङ्कको आधारमा व्याख्या तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

अध्ययन गरिएको क्षेत्रको रुपमा रहेको इटहरी उपमहानगरपालिका वार्ड नं. २२ को मुसहर समुदायको वातावरणीय तथा व्यक्तिगत सरसफाईको वारेमा १०५ घर परिवारमा केन्द्रित रहेर अध्ययन गरिएको थियो । यस अध्ययन क्षेत्रमा विभिन्न जातजातिका मानिसहरु (थारु, ब्राह्मण, क्षेत्री, मुसहर, वि.क., मुसलमान जस्ता जातजातिका मानिसहरु रहेको पाईयो । यस समुदायका मानिसहरुले नेपाली, मैथली, थारु र जात अनुसारका मातृभाषाहरु बोल्ने गरेको पाईयो ।

समुदायको धर्मगत पक्षलाई अध्ययन गर्दा हिन्दु धर्म मान्ने ७८%, मुस्लिम १६.१९% र क्रिश्चियन १.९०% रहेको पाईयो । शैक्षिक स्थिति अनुसार अनौपचारिक ३८३ (७१.०५%), प्रा.वि.तह ८६ (१५.९५%), नि.मा.तह ५५ (१०.२०%), मा.वि.तह १३ (२.४१%), उच्च शिक्षा २ (०.३७%) शिक्षा रहेको पाईयो । समुदायको पेशागत अवस्थालाई हेर्दा ज्यालामजदुरी २९.५२%, २४.७६% कृषिमा, १७.१४% व्यापार, १५.२३% नोकरीमा, १७.१४% वैदेशिक रोजगारी संलग्न रहेको पाईयो । बाटोघाटो सफा गर्ने कार्यमा संलग्न ६२.६६%, संलग्न नरहने १३.३३% र कहिलेकाही सफा गर्नेमा २३.८०% रहेको पाईयो । आफ्नै घरमा पिउने पानीको स्रोत हुने ९२.३% र आफ्नो पिउने पानीको स्रोत नहुने ७.६१% रहेको

पाईयो । वातावरण प्रदुषणले स्वास्थ्यमा पर्ने असरहरुको वारेमा थाहा हुने ६४.७६% र थाहा नहुने ३५.२३% रहेको पाईयो । वायु प्रदुषणका असरहरु वारेमा थाहा हुने ६०.९५% र थाहा नहुने ३९.०४% रहेको पाईयो । वन विनाशका कारणहरु के के हुन भन्ने सन्दर्भमा अध्ययन गर्दा बढ्दो जनसंख्या भन्ने ५३.३३%, बेरोजगारी ३१.४२% र अज्ञानताले हो भन्ने पक्षमा १५.२३% रहेको पाईयो । व्यक्तिगत सरसफाईको वारेमा अध्ययन गर्दा समुदायका व्यक्तिहरुलाई हप्तामा कति पटक नुहाउनु हुन्छ भन्दा प्रत्येक दिन नुहाउने ८१.९०%, एक पटक नुहाउने १०.४७% र कहिलेकाही नुहाउने ७.६१% रहेको पाईयो । यस समुदायका शतप्रतिशत मानिसहरुले खाना खानु अघी र पछि हात धुने गरेको र शतप्रतिशतले नै हप्तामा एक पटक हात खुट्टाको नङ्ग काट्ने गरेको पाईयो । दिशा गर्न चर्पीमा जाने ८८.५७%, बारिमा जाने ८.५७% र बाटोमा जथाभावी जाने २.८५% रहेको पाईयो । अध्ययन गरिएका शतप्रतिशत मानिसहरुले नै हातखुट्टा सफा गर्ने गरेको र जसमध्ये ६.६६% ले दिनमा एक पटक ५४.२८% ले दिनमा दुईपटक र ३९.०४% ले दिनमा तीन पटक सफा गर्ने गरेको पाईयो । घर आँगनबाट निस्केको फोहोरमैला जलाएर विसर्जन गर्ने ५८.०९%, गाड्ने १८.०९%, कम्पोष्ट बनाउने १६.१९% र जथाभावी फ्याक्ने ७.६१% रहेको पाईयो । परिवारमा सदस्यलाई झाडापखाला लागेमा ५६.१९% ले जीवनजल खुवाउने गरेको २६.६६% ले स्वास्थ्यचौकी लाने गरेको र १७.१४% धामीलाई देखाउने गरेको पाईयो ।

समग्रमा अध्ययनबाट वातावरणीय तथा व्यक्तिगत सरसफाईको स्थिति राम्रो रहेपनि एकदमै सन्तोषजनक नरहेको वातावरण सफा र स्वच्छ राख्नका लागि गर्नु पर्ने कार्यहरु समुदायमा उल्लेखय मात्रामा नभएको तथा वातावरणीय प्रदुषणले स्वास्थ्यमा पर्ने असरहरुको वारेमा सबैलाई पूर्ण रुपमा जानकारी नभएको पाईयो । व्यक्तिगत सरसफाईको सम्बन्धमा अझै थुप्रै सुधार गर्नु पर्ने कुराहरु रहेको पाईयो जस्तै दैनिक नुहाउने, दैनिकरुपमा लगाउने कपडा सफा नगर्ने लगायतका कुराहरुमा सुधार गर्नु पर्ने तथा यी विषयहरुमा आवश्यक मात्रामा ज्ञान तथा चेतनाको स्तर नरहेको निष्कर्ष छ ।

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय जनता बहुमुखी क्याम्पस शिक्षाशास्त्र संकायतर्फ स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष स्वास्थ्य शिक्षा विषयको (HED 598) आंशिक पाठ्यभार पुरा गर्न तयार पारिएको हो । यसका लागि सुनसरी जिल्ला इटहरी उपमहानगरपालिका वार्ड नं. २२ को मुसहर समुदायको वातावरणीय तथा व्यक्तिगत सरसफाईको अवस्थाको सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरी प्राप्त विवरणहरुलाई आधार मानी यो शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयार गर्दा शीर्षक चयनदेखि लिएर शोधपत्र सम्बन्धी सबै काममा सहयोग, निर्देशन तथा सल्लाह, सुझाव प्रदान गर्नु हुने स्वास्थ्य शिक्षा विभागका शोधपत्र निर्देशक सा.पा.तथा आन्तरिक सुपरिवेक्षक श्री विरेन्द्र कार्की ज्यू, उप-प्रा. श्री संजीव कुमार यादव ज्यू तथा सह-प्रा. मनोज चौधरी ज्यू प्रति आभार तथा विशेष धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । साथै अध्ययन क्षेत्रमा बस्नु भएका समुदायका सम्पूर्ण आमा, बुवा, दाजु, भाइ तथा दिदी बहिनीहरुमा यहाँहरुको साथ र सहयोगका लागि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई पूर्णता दिन कम्प्युटरमा प्राविधिक सहयोग गर्नु हुने एम.पि.एस. ज्यूका साथै प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण महानुभावहरु प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

लिलावत्ती चौधरी
एम.एड.दोस्रो वर्ष

विषय सूची

	पेज नं.
आवरण पृष्ठ	I
घोषणा पत्र	II
सिफारिस पत्र	
स्वीकृति पत्र	
सार संक्षेप	III
कृतज्ञताज्ञापन	V
विषय सूची	VI
तालिकाहरुको सूची	IX
चित्रहरुको सूची	X
सारसंक्षेप	XI
अध्याय : १ परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी	1
१.२ समस्याको कथन	2
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	3
१.४ अध्ययनको महत्व	3
१.५ अध्ययनका सिमितताहरु	4
१.६ प्रयोग भएका मुख्य शब्दहरुको परिभाषा	4
अध्याय : २ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	
२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	
२.२ संज्ञानात्मक साहित्यको पुनरावलोकन	6
२.३ साहित्यीक पुनरावलोकनको अध्ययनमा प्रयोग	8
२.४ धारणात्मक संरचना	9
अध्याय : ३ अध्ययनको विधि तथा प्रक्रियाहरु	10
३.१ अध्ययनको ढाँचा	
३.२ अध्ययन क्षेत्र	
	11

३.३ नमूना छनौट प्रक्रिया र नमुनाको आकार 11
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरु 11
३.५ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया 12
३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण 12

अध्याय : ४ नतिजाहरुको व्याख्या तथा विश्लेषण

४.१ व्यक्तिगत तथा पारिवारिक विवरण
४.१.१ व्यक्तिगत तथा पारिवारिक विवरण
13
४.१.२ धर्मका आधारमा जनसंख्याको विवरण
13
४.१.३ भाषाका आधारमा जनसंख्याको विवरण
14
४.१.४ शैक्षिक स्थिति अनुसार जनसंख्याको विवरण
15
४.१.५ पेशा सम्बन्धी विवरण
15
४.२ वातावरण सम्बन्धी विवरण
16
४.२.१ घर आँगन बढार्ने सम्बन्धी विवरण
17
४.२.२ बाटोघाटो सफा गर्ने सम्बन्धी विवरण
17
४.२.३ घरमा पिउने पानीको स्रोत भए नभएको सम्बन्धी विवरण
18
४.२.४ पिउने पानीको स्रोत सफा राख्ने सम्बन्धी विवरण
18
४.२.५ फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी विवरण
19
४.२.६ वातावरण सरसफाई राख्नको लागि गरिएको कार्यसम्बन्धी विवरण
19
४.२.७ वातावरण प्रदुषणले स्वास्थ्यमा पार्ने असर सम्बन्धी विवरण
19
४.२.८ दुषित हावाबाट लाग्ने रोग सम्बन्धी विवरण
20
४.२.९ दुषित वातावरणको जानकारी सम्बन्धी विवरण
21
४.२.१० वायु प्रदुषण र यसका असरहरु सम्बन्धी विवरण
22
४.२.११ आँखा पाक्नुका कारणहरु सम्बन्धी विवरण
22
४.२.१२ सुन्न सक्ने क्षमतामा ह्रास आउने कारणहरुको विवरण
23
४.२.१३ वन विनाशका कारणहरु सम्बन्धी विवरण
23
४.२.१४ वन विनाशका असरहरु सम्बन्धी विवरण
24
४.३ व्यक्तिगत सरसफाई सम्बन्धी विवरण
४.३.१ मानिसहरुले नुहाउँने सम्बन्धी विवरण
४.३.२ नुहाउँदा साबुनको प्रयोग गर्ने सम्बन्धी विवरण

४.३.३ खाना खानु अघि हात धुने सम्बन्धी विवरण 27
४.३.२ हात खुट्टाको नङ्ग काट्ने सम्बन्धी विवरण 27
४.३.५ दिशा गर्न जाने ठाउँ सम्बन्धी विवरण 28
४.३.६ दिशा गरेपछि हात सफा गर्ने सम्बन्धी विवरण 28
४.३.७ साबुनको प्रयोग गर्नुको कारण सम्बन्धी विवरण 29
४.३.८ दाँत माझ्ने सम्बन्धी विवरण 29
४.३.९ दाँत माझ्ने समय सम्बन्धी विवरण 29
४.३.१० लुगा धुने सम्बन्धी विवरण 30
४.३.११ लुगा के ले धुने सम्बन्धी विवरण 30
४.३.१२ झाँडापखाला लाग्नुको कारण सम्बन्धी विवरण 31
४.३.१३ जीवनजल प्रयोग गर्ने सम्बन्धी विवरण 32
४.३.१४ समुदायका मानिसहरुले कपाल कोर्ने सम्बन्धी विवरण 32
४.३.१५ कपालमा तेल लगाउने सम्बन्धी विवरण 32
४.३.१६ हातखुट्टा सरसफाई गर्ने सम्बन्धी विवरण 33
४.३.१७ चर्पी प्रयोग नगर्दा लाग्ने रोगहरुको जानकारी सम्बन्धी विवरण 34
४.३.१८ घर आँगनबाट निस्केको फोहोरमैला विसर्जन सम्बन्धी विवरण 34
४.३.१९ भान्साबाट निस्केको दुषित पानी व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी विवरण 35
४.३.२० झाँडापखाला लागेमा गरिने उपचार सम्बन्धी विवरण 36
४.३.२१ खानेकुरा तथा खानेपानी छोप्ने सम्बन्धी विवरण 36
४.४ सारांश तथा मुख्य नतिजाहरु 37
४.५ मुख्य नतिजाहरु 38

अध्याय : ५ निष्कर्ष तथा सुझावहरु

५.१ निष्कर्ष
५.२ सुझावहरु
५.२.१ नीति सम्बन्धी
५.२.२ अभ्यास सम्बन्धी सुझावहरु
५.२.३ थप अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरु 42

सन्दर्भसूची 43

प्रश्नावली 43

तालिकाहरुको सूची

तालिका नं.	विषयवस्तु	पेज नं.
१.	समुदायका मानिसहरुको उमेरअनुसार जनसंख्याको विवरण	14
२.	भाषाका आधारमा जनसंख्याको विवरण	15
३.	शैक्षिक स्थिति अनुसार जनसंख्याको विवरण	16
४.	घर आँगन बढार्ने सम्बन्धी विवरण	17
५.	फोहोरमैलाको व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी विवरण	19
६.	वातावरण सरसफाई राख्नका लागि गरिएका कार्य सम्बन्धी विवरण	20
७.	वातावरण प्रदुषणले स्वास्थ्यमा पार्ने असर सम्बन्धी विवरण	21
८.	दुषित हावाबाट लाग्ने रोग सम्बन्धी विवरण	21
९.	दुषित वातावरणको जानकारी सम्बन्धी विवरण	22
१०.	वन विनाशका कारणहरु सम्बन्धी विवरण	24
११.	खाना खानु अघि हात धुने सम्बन्धी विवरण	27
१२.	साबुनको प्रयोग गर्नुको कारण सम्बन्धी विवरण	29
१३.	झाँडापखाला लाग्नुको कारण सम्बन्धी विवरण	31
१४.	मानिसहरुले कपाल कोर्ने सम्बन्धी विवरण	32
१५.	हातखुट्टा सरसफाई गर्ने सम्बन्धी विवरण	33
१६.	भान्साबाट निस्केको दुषित पानी व्यवस्थापन गर्ने सम्बन्धी विवरण	35

चित्रहरुको सूची

चित्र नं.	विषयवस्तु	पेज नं.
१.	समुदायका मानिसहरुले धर्म सम्बन्धी विवरण	14
२.	पेशा सम्बन्धी विवरण	16
३.	बाटोघाटो सफा गर्ने सम्बन्धी विवरण	18
४.	वातावरण सरसफाई राख्नका लागि गरिएका कार्य सम्बन्धी विवरण	20
५.	वायु प्रदुषण र यसका असरहर सम्बन्धी विवरण	22
६.	आँखा पाक्नुका कारणहरु सम्बन्धी विवरण	23
७.	सुन्न सक्ने क्षमतामा ह्रास आउने कारणहरुको विवरण	24
८.	वन विनाशका असरहरु सम्बन्धी विवरण	25
९.	मानिसहरुले नुहाउँने सम्बन्धी विवरण	26
१०.	नुहाउँदा साबुनको प्रयोग गर्ने सम्बन्धी विवरण	26
११.	दिशा गर्न जाने ठाउँ सम्बन्धी विवरण	28
१२.	दिशा गरेपछि हात सफा गर्ने सम्बन्धी विवरण	28
१३.	दाँत माझ्ने समय सम्बन्धी विवरण	30
१४.	लुगा के ले धुने सम्बन्धी विवरण	31
१५.	कपालमा तेल लगाउने सम्बन्धी विवरण	33
१६.	चर्पी प्रयोग नगर्दा लाग्ने रोगहरुको जानकारी सम्बन्धी विवरण	34
१७.	आँगनबाट निस्केको फोहोरमैला बिसर्जन सम्बन्धी विवरण	35
१८.	झाँडापखाला लागेमा गरिने उपचार सम्बन्धी विवरण	36
१९.	खानेकुरा तथा खानेपानी छोप्ने सम्बन्धी विवरण	37

सार संक्षेप

गा.वि.स.	:-	गाउँ विकास समिति
न.पा.	:-	नगरपालिका
नि.मा.वि.	:-	निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	:-	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	:-	प्राथमिक विद्यालय
त्रि.वि.वि.	:-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रि.वि.र.नं.	:-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय रजिष्ट्रेशन नम्बर
NEPAP	:–	Nepal Environmental Policy and Programme
PHP	:–	Public Health Problem
UNO	:–	United Nation Organization
UNEP	:–	United Nation Environment Programme
VDC	:–	Village Development Committee
WHO	:–	World Health Organization